

Joanna Milewska-Kozłowska

O dwóch sygnetach drukarskich z herbem Torunia z XVI i XVII wieku : przyczynek do historii drukarstwa toruńskiego

---

Rocznik Toruński 28, 141-148

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

O dwóch sygnetach drukarskich z herbem Torunia z XVI i XVII wieku

Przyczynek do historii drukarstwa toruńskiego

Joanna Milewska-Kozłowska

Sygnety drukarskie, będący znakiem rozpoznawczym danej oficyny drukarskiej, pojawił się w sztuce drukarskiej w roku 1462. Na ziemi polskiej został wprowadzony pod koniec wieku XV. Na początku pełnił funkcję bardziej użytkową, lecz z czasem (rozpoczynając od epoki Odrodzenia) również funkcję zdobniczą. Niekiedy umieszczano na nich krótką sentencję. Na przestrzeni wieków przybierał różną formę – zawierał m.in. inicjały drukarza, instytucji wydawniczej, symbole drukarskie (np. prasa) i inne: jak np. godła państw¹. Kolejnym motywem pojawiającym się w sygnetach drukarskich był herb miasta.

Niniejszy przyczynek ma na celu zwrócenie uwagi na dwa stare druki ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, opatrzone sygnetaми drukarskimi, które przedstawiają herb naszego miasta. Fakt ten jest interesujący z dwóch przyczyn. Po pierwsze: w Bibliotece Uniwersyteckiej znajduje się bardzo niewiele „torunensiów” typograficznych. Głównie przechowywane są w niej fragmenty zbiorów bibliotek poniemieckich², a więc druki wydawane na terenie Niemiec i Europy Zachodniej. Tylko nieliczne wyszły spod pras polskich, w tym toruńskich. Po drugie: obydwa starodruki są proveniencji elbląskiej i wkrótce zmienią miejsce

---

¹*Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1971, szp. 2257–2260.

²Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu (dalej cyt. BUT) przejęła po II wojnie światowej fragmenty tzw. zbiorów zabezpieczonych. Na temat proveniencji starych druków w bibliotece UMK zob. M. Strutyńska, *Struktura proveniencyjna zbioru starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. Przewodnik po zespolach. Problemy badawcze i metodologiczne*, Toruń 1999.

przebywania. Książki te przechowywane są w Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika na prawach długoterminowego depozytu. Jego termin upłynął w roku 1997 i najprawdopodobniej do końca roku 2001 część „starodruczna” księgozbioru byłej Biblioteki Gimnazjalnej i Biblioteki Miejskiej w Elblągu³, licząca ponad 9 tysięcy pozycji bibliograficznych w około 8 tysiącach woluminów⁴, znajdzie się ponownie u pierwotnego właściciela.

Omawiając dwa sygnety drukarskie z herbem Torunia, należy wspomnieć o najstarszym znanym przedstawieniu herbu naszego miasta w postaci drzeworytowego sygnetu drukarskiego. Jest nim sygnet z toruńskiej oficyny działającej na przełomie XVI/XVII w., należącej do Andrzeja Koteniusza – trzeciej w kolejności drukarni toruńskiej (fot. 1). Jego wykonanie ocenia się jako dość prymitywne⁵, a druki wychodzące spod jego prasy były na średnim poziomie typograficznym.

Znacznie wyższy poziom artystyczny prezentuje herb Torunia umieszczony na karcie tytułowej XVI-wiecznego druku autorstwa poety, profesora gimnazjum toruńskiego i pierwszego bibliotekarza nowo powstałej biblioteki owego gimnazjum – Ulryka Schobera (1559–1598)⁶. Na kartach druku zatytułowanego: *Olbiopolis [gr.] Seu Civitas beata* sławił szczęśliwość Torunia⁷ (fot. 2). Jest to zbiór wierszy, który jak podał Stanisław

---

³Biblioteka Gimnazjum Elbląskiego powstała w 1601 r., w 1821 r. razem z gimnazjum została przejęta przez władze miasta, przybierając tym samym nazwę Biblioteki Miejskiej. Więcej na temat biblioteki zob. J. Lassota, *Zarys dziejów biblioteki elbląskiej (1601–1945)*, Rocznik Elbląski, t. 1, 1961, s. 98–120.

⁴M. Strutyńska, op. cit., s. 9 (tabela nr 1), podaje dokładniejszą liczbę pozycji bibliograficznych i woluminów, uwzględniając szczegółowy podział na wieki.

⁵Z. Mocarski, *Książka w Toruniu do roku 1793. Zarys dziejów*, Toruń 1934, s. 48; na temat herbu miasta Torunia również w formie sygnetu drukarskiego zob. K. Ciesielska, *Herb i pieczęcie miasta Torunia*, Toruń 1982, s. 38.

⁶*Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa, Łódź 1972, s. 800; więcej na temat działalności Schobera zob. S. Tync, *Dzieje Gimnazjum Toruńskiego (1568–1772)*, t. 1, Toruń 1928, t. 2, Toruń 1949, passim; o jego działalności poetyckiej S. Tync, *Ślązak Ulryk Schober konrektor i działacz kulturalny (1559–1598)*, Kraków 1960, passim.

⁷Warto nadmienić, że druku tego nie zamieścił K. Estreicher w swej bibliografii, zob. L. Jarzębowski, F. Jurewiczówna, *Polonika nie umieszczone w Bibliografii Polskiej Estreicherów. Starodruki, wiek XVI. Ze zbiorów Biblioteki Głównej UMK w Toruniu*, Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu. Nauki Hum.-Społ. Nauka o książce II, z. 11, s. 128. Za zwrócenie mi uwagi na omawiany

Fot. 1. Sygnet drukarski z toruńskiej
oficyny Koteniusza, fot. z: Z. Mo-
carski, *Książka w Toruniu do roku*
1793

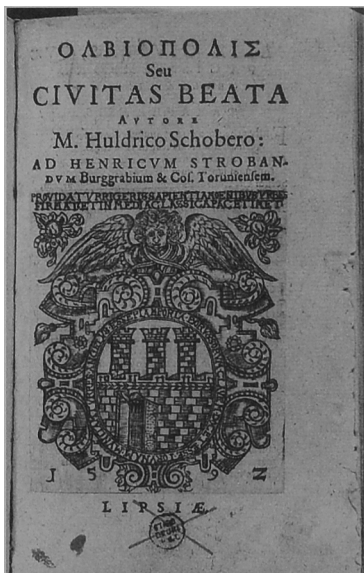
Salmonowicz, był popisem wirtuozerii wersyfikacyjnej. Schober sparafrazował w nim 486 razy łacińską dewizę „Si vis pacem para bellum”⁸. Druk ten zadedykował ówczesnemu burgrabiemu Torunia, zasłużonemu reformatorowi gimnazjum – Henrykowi Strobandowi. Umieszczony pod dedykacją, na karcie tytułowej, sygnet drukarski (fot. 2) przedstawia anioła trzymającego tarczę miasta. Ma on wymiary 8,5 na 7 cm. Został wykonany techniką miedziorytowa w Lipsku przez tamtejszego drukarza – Michaela Lantzenberga – w roku 1592⁹. Nad głową anioła widnieje na-

---

druk z XVI-wiecznym sygnetem drukarskim oraz krytyczne uwagi dziękuję pani mgr Marii Strutyńskiej.

⁸S. Salmonowicz, *Kultura umysłowa Torunia*, [w:] *Historia Torunia*, pod red. M. Biskupa, t. II, cz. II: *W czasach renesansu, reformacji i wczesnego baroku (1548-1660)*, Toruń 1994, s. 216.

⁹Michael Lantzenberg dzierżawił od roku 1590 drukarnię Vögelina, więcej na ten temat zob. J. Benzig, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts in Deutschen Sprachgebiet, 2. verbesserte... Auflage*, Wiesbaden 1982, s. 283; *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. XVII: 1969 (1883), s. 701. Więcej na temat

Fot. 2. Karta tytułowa dzieła Ulryka Schobera, sygn. BUT - Pol. 6.II.86 adl.

pis: „Provida turrigeris sapientia moenibus urbes firmat et in media classica pace timet”; natomiast w otoku: „Porta Borussorum clavem docet esse Torunam, munitam turrets, angelus esse piam”. W Lipsku zamówił Schober jeszcze *Miscellanea poetica ad Georgium Amandum...*¹⁰, jednak

dzierżawionej oficyny zob. H. D. Dyroff, *Gotthard Vögelin-Verleger, Drucker, Buchhändler 1597-1631*, [w:] *Archiv für Geschichte des Buchwesens*, hrsg. von der Historischen Kommission des Deutschen Buchhandels e.V., Bd. IV, 1967, szp. 1129-1480. Na temat znaków drukarskich Lantzenberga zob. D. Debes, *Die Druckvermerke Leipziger Offizinen vor 1600*, Beiträge zur Geschichte des Buchwesens, Bd. 1, 1965, s. 21-51.

¹⁰Nie odnotowuje tej pozycji *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhundert* (dalej VD 16), hrsg. von der Bayerischen Staatsbibliothek in München in Verbindung mit der Herzog August Bi-

większość swoich pism, w tym również podręczniki szkolne, drukował u Andrzeja Koteniusza¹¹.

Prezentowany druk – z aniołem w sygnecie¹² – jest czwartą pozycją w kločku intrologatorskim, czyli został współprawiony z kilkoma innymi drukami. Nosi on pieczętkę Biblioteki Gimnazjum w Elblągu¹³ i sygnaturę tej biblioteki, wyrażoną symbolem S4, naniesioną odręcznie na karcie tytułowej pierwszego druku w kločku¹⁴. Materiałem, który posłużył do wykonania oprawy dla tych druków jest rękopiśmienny pergamin, niestety wytarty na obu okładzinach. Brakuje również grzbietu okładki, zachowały się jedynie ślady po wiązaniach.

Bardzo podobny, choć nie tak efektowny, sygnet drukarski spotykamy na XVII-wiecznym druku ku czci króla Władysława IV (*Serenissimi atque Potentissimi Principis Vladislai IV Magni Polonorum ac Svecorum Regis, Borussorum ducis etc.*)¹⁵, który pochodzi z toruńskiej oficyny Franciszka Schnellboltza¹⁶ (fot. 3). Tym razem nie ozdabia on karty tytułowej, lecz znajduje się na ostatniej stronie wymienionego panegiryku, wydanego w roku 1635. Drzeworyt ten (o wymiarach 8 na 7 cm) jest znacznie uboższy w detale od prezentowanego wyżej miedziorytu – brak na nim dwuwierszowej sentencji, napisu w otoku, 2 ozdobników i wielu drobnych szczegółów. Druk ten znajduje się również w kločku intrologatorskim, tym razem o znacznie większych rozmiarach. Klocek zawiera w sumie 72 pozycje bibliograficzne, które wydrukowane zostały w formacie folio, a interesujący nas druk jest piątym z kolei. Na wyklejce kločka widnieje sygnatura D 2,

blithothek in Wolfenbüttel; w VD 16 odnajdujemy jedynie inny druk Schobera drukowany w Lipsku u Abrahama Lamberga, VD 16, poz. S 3334.

¹¹Z. Mocarski, op.cit., s. 45.

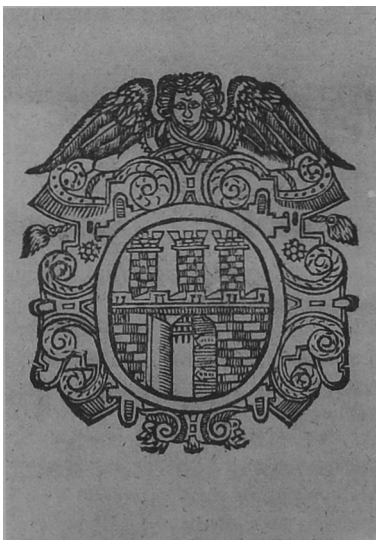
¹²Podobny układ graficzny karty tytułowej znajdujemy na innym druku z oficyny Lantzenberga z roku 1610: *De officio principis, orationes tres...* (sygn. BUT Pol. 7. II. 873, druk ten jest również proveniencji elbląskiej), *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVII Jahrhunderts* (VD 17, 3:011662B). Na karcie tytułowej tego druku znajduje się miedziorytowy sygnet drukarski (o wymiarach 8 na 7 cm) przedstawiający być może herb uczelni genewskiej.

¹³Wizerunki pieczętek elbląskich zob. M. Strutyńska, op. cit., s. 8–10.

¹⁴Nie udało się odnaleźć tego druku w *Katalog der Stadtbibliothek zu Elbing*, Bd. 1-2, Elbing 1893.

¹⁵E. XXXIII, 155.

¹⁶Na temat F. Schnellboltza zob. *Polski Słownik Biograficzny*, Kraków 1994, t. 34, s. 580.

Fot. 3. Sygnet drukarski z oficyzny Franciszka Schnellboltza, sygn. BUT – Pol. 7.III.285 adl.

Miscell 1¹⁷. Na karcie ochronnej znajduje się pieczęć Biblioteki Miejskiej w Elblągu (na której sporządzono spis zawartych druków), a na karcie tytułowej pierwszego druku pieczęć biblioteki gimnazjalnej. Omawiany klocek jest oprawiony w półskórek.

Porównując obydwie sygnety drukarskie, widać że lipski miedzioryt z 1592 r. był najprawdopodobniej wzorem dla toruńskiego drzeworytu. Fakt, że Schnellboltz pochodził z Lipska (na niektórych drukach podpisywał się „lipsiensis” i był prawdopodobnie synem drukarza lipskiego, Franciszka¹⁸, który był typografem w Lipsku po Michaelu

¹⁷Pod taką sygnaturą druk ten znajduje się w *Katalog der Stadtbibliothek zu Elbing*, Bd. 1, s. 452.

¹⁸*Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 4: *Pomorze*, opr. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962, s. 396; *Allgemeine Deutsche Biographie* nie odnotowuje ojca drukarza toruńskiego.

Lantzenbergu¹⁹), może tłumaczyć podobieństwo obu sygnetów drukarskich, choć jakość ich wykonania jest nieporównywalna.

Prawdopodobnie tylko na kilku pozycjach umieszczono herb Torunia. Nie znamy jednak wysokości nakładów wyżej wymienionych druków ani nie wiemy, ile egzemplarzy zachowało się do dzisiejszych czasów. Jest to trudne do ustalenia. Niestety brakuje bibliografii druków toruńskich²⁰, która obejmowałaby druki XVI–XVIII w. wraz z omówieniem wyposażenia drukarni toruńskich²¹. Dopóki taka publikacja nie ujrzy światła dziennego, dopóty nie będzie można podać dokładnych obliczeń.

Informacje, które posiadamy, są tylko wybiórcze. Jak wspomniano na samym początku, w zbiorach starych druków Biblioteki UMK znajduje się niewiele „torunensiów” typograficznych. Na podstawie kartoteki topo–typograficznej Biblioteki Uniwersyteckiej ustalono, że znajduje się tam 9 druków z toruńskiej oficyny Franciszka Schnellboltza i tyleż samo z oficyny Lantzenberga²². Na żadnym jednak z tych druków nie znajduje się podobny sygnet drukarski z postacią anioła. Historyczne kolekcje związane z Toruniem, a więc głównie księgozbiór byłej biblioteki Gimnazjum Akademickiego, przechowywane są w Książnicy Miejskiej. Brak w niej jednak dwóch prezentowanych starodruków – autorstwa Ulryka Schobera²³, a więc profesora tegoż gimnazjum, oraz panegiryku ku czci Władysława IV. W Książnicy Miejskiej odnotowano 22 druki z ofi-

---

¹⁹Na temat jego druków D. Debes, op. cit.; J. Benzig, op. cit., s. 283.

²⁰Istnieje jedynie bibliografia druków toruńskich dla wieku XVI opracowana przez długoletniego pracownika Działu Starych Druków Biblioteki UMK – Leonarda Jarzębowskiego, zob. tenże, *Druki toruńskie XVI wieku*, Toruń 1969. L. Jarzębowski pracował nad dalszymi tomami bibliografii– materiały robocze przechowywane są w archiwum Sekcji Starych Druków Biblioteki UMK.

²¹Na fakt niewystarczającej ilości opracowań dotyczących historii książki toruńskiej oraz potrzebę dalszych badań zwrócił uwagę w 1983 r., przy okazji obchodów rocznicy powstania Książnicy Miejskiej, Stanisław Salmonowicz (postulował m.in. wydanie kompletnego i nowoczesnego katalogu druków toruńskich XVII–XVIII w.), zob. tenże, *Uwagi o dziejach książki w dawnym Toruniu (XVI–XVIII w.)*, [w:] *Księga Pamiątkowa. 60-lecie Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika w Toruniu*, Toruń 1988, s. 7–16.

²²Należy jednak pamiętać, że katalog ten obejmuje jedynie kilka procent zbiorów.

²³Druk ten znajduje się jeszcze w Bibliotece PAN w Gdańsku i Bibliotece im. Ossolińskich we Wrocławiu – dane na podstawie Katalogu Centralnego Biblioteki Narodowej w Warszawie.

cyny drukarza toruńskiego Schnellboltza i 16, które wyszły spod prasy Lantzenberga. Również i na tych drukach brak sygnetu drukarskiego przedstawiającego herb miasta Torunia.

Jak wspomniano na początku, obydwa druki z sygnetami przedstawiającymi toruńskiego anioła wracają wkrótce do Elbląga. W Toruniu pozostaną jedynie nieliczne mikrofilmy z niektórych starych druków proveniencji elbląskiej. W takiej też formie zostaną w Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika omawiane dwa starodruki.